

ANNA WALCZAK – BIBLIOTEKA GDAŃSKA PAN

OPRACOWANIE RZECZOWE ZBIORÓW W BIBLIOTECE GDAŃSKIEJ PAN

Termin: języki informacyjno-wyszukiwawcze, jest terminem stosunkowo młodym. Potrzeba i praktyka porządkowania zbiorów bibliotecznych według ich treści znacznie starsza. Jedno i drugie ma spełnić to samo zadanie. Ma skierować użytkownika-czytelnika do literatury „na dany temat”. Zupełnie nie na miejscu jest stawianie pytania, który typ wśród katalogów rzeczowych jest najlepszy.

W gromadzonych nieprzerwanie od ponad 400 lat zasobach Biblioteki, rok 1945 wprowadził formalny podział księgozbioru. Oznacza to również zaistnienie odrębnych katalogów, w tym katalogów rzeczowych.

Zbiory zgromadzone do 1945 roku, z wyjątkiem rękopisów i szeroko pojętych zbiorów graficznych, ujęte są w katalogu systematycznym. Ten, mający postać dużych ksiąg (ponad 200 woluminów o wymiarach 27cm x 42 cm każda), katalog, intensywnie wykorzystywany do dziś, obejmuje 23 działy wraz z poddziałami. Działy otrzymały oznaczenia kolejnych dużych liter alfabetu, dla oznaczenia poddziałów przyjęto małe litery, zaczynając zawsze od *a* w obrębie działu. Według tego samego podziału literowego ustalono porządek magazynowania książek, nawet wówczas, gdy w końcu lat siedemdziesiątych wydzielono z tego historycznego księgozbioru zbiory specjalne i ustawiono je w nowym magazynie. W ten sposób katalog spełniał (i spełnia) funkcję katalogu topograficznego, porządkującego księgozbiór według sygnatur.

Z zakończeniem drugiej wojny światowej zmieniła się historyczna rzeczywistość, zmienili się mieszkańcy Gdańska, w tym czytelnicy naszej Biblioteki.

Niemal zaraz po wojnie podjęto prace zmierzające do przystosowania wspomnianego wyżej katalogu systematycznego do użytku przez czytelników polskich. Przygotowano w polskiej wersji językowej *Przegląd systematycznego podziału katalogu rzeczowego* (w oryginale *Übersicht der systematischen Einteilung des Sachkatalogs*). Otwiera go dział: A. Wiedza o książce i Dzieła treści ogólnej (A. Buecherkunde und Allgemeine Schriften.).

Dla nowych książek i czasopism wpływających do Biblioteki powstał nowy katalog rzeczowy – przedmiotowy. Oddano go do użytku czytelników w 1949 roku, oczywiście więc jest, że prace nad nim musiały trwać już wcześniej. Założony został przez prof. Izydora Dąmbską, według doskonałej teorii Adama Łysakowskiego. Nie miał obejmować zbiorów specjalnych i czasopism (ale pozostała wydawnictwa ciągle tak). W odróżnieniu od ponemieckiego katalogu systematycznego jedna książka mogła otrzymać kilka tematów i tym samym być do odnalezienia nie tylko w jednym miejscu katalogu.

Jednakże nawet od najdoskonalszej teorii bywają odstępstwa. I tak zdarzyło się w Bibliotece Gdańskiej. Zaczniemy od przyjętych zasad szeregowania kart w Katalogu Przedmiotowym (w pracy Łysakowskiego jest to wprawdzie ostatni rozdział, jednak dla użytkownika katalogu układ kart w jego obrębie jest niezwykle istotny). Łysakowski proponuje, by karty posiadające równy nagłówek, porządkowane były w katalogu przedmiotowym wg dat wydania dzieł, w porządku chronologicznym od najstarszych do najnowszych, czyli dzieła najnowsze trafiać powinny na koniec. W Katalogu Przedmiotowym Biblioteki Gdańskiej PAN obowiązuje odwrotny porządek kart, tj. literatura najnowsza otwiera zbiór kart opatrzonej tym samym nagłówkiem. Podobna *odwrotność* zachodzi przy szeregowaniu odsyłaczy uzupełniających typu: zob. też. Łysakowski zaleca, by znalazły się one na końcu grupy kart z równobrzmiącym nagłówkiem. U nas przyjęta została zasada, że powinny one otwierać taki zbiór kart i natychmiast podpowiadać czytelnikowi, pod jakimi jeszcze hasłami powinien szukać literatury na dany temat.

Zanim przejdę do przedstawienia przyjętych i praktykowanych w Bibliotece Gdańskiej zasad opracowania przedmiotowego, od najwcześniejszych lat powojennych aż do zaistnienia katalogu online, konieczne jest poświęcenie kilku zdań prof. Izydorzemu Dąmbskiej.

Doprawdy szczęśliwy los sprawił, że podwaliny pod gdański Katalog Przedmiotowy kładła właśnie ona, wybitny filozof, przedstawiciel tzw. lwowsko-warszawskiej szkoły filozoficznej. By lepiej zrozumieć, jakie to ma znaczenie przy budowie logicznego schematu katalogu, przypominam, że uformowaną wokół Kazimierza Twardowskiego szkołę cechowała dążność do precyzji w myśleniu, posługiwanie się językiem jasnym i ścisłym a odrzucanie wszelkich spekulacji filozoficznych. Lwowsko – warszawska szkoła filozoficzna, do której zaliczani są m.in. Kazimierz Ajdukiewicz, Józef Maria Bocheński, Tadeusz Czeżowski, Izydora Dąmbska, Tadeusz Kotarbiński, Stefan Świeżawski, Władysław Tarkiewicz i inni, uznawana jest za jedną z najbardziej znaczących w filozofii a szczególnie logice filozoficznej XX stulecia. We wstępie do tomu *Studia z teorii poznania i filozofii wartości* dedykowanego Izydorzemu Dąmbskiej, wydanego w 1978 roku, Władysław Stróżewski napisał: „Prof. Dąmbska traktuje filozofię jako dziedzinę wiedzy wymagającą bezwzględnej rzetelności i odpowiedzialności badawczej, jasności myśli i precyzji języka. Tylko w ten sposób filozofia może podjąć trud służenia prawdzie. I tylko w ten sposób staje się naprawdę drogą: sposobem życia”.

Ta filozoficzna rzetelność i precyzja myśli w połączeniu z doświadczeniem z przedwojennej pracy w lwowskich bibliotekach musiały zaowocować solidnym schematem katalogu rzeczowego, wykorzystywanym przez 50 lat budowania tradycyjnego, kartkowego Katalogu Przedmiotowego w Bibliotece Gdańskiej PAN.

Od początku przyjęto zasadę, że piśmiennictwo, w szerokim pojęciu związane z Gdańskiem, będzie bardzo szczegółowo opracowywane. Stąd rozbudowana liczba określników przy temacie *Gdańsk*. W dniu zamykania przedmiotowego katalogu kartkowego (w 1998 roku) roboczy słownik tematów i określników BG PAN dawał możliwość użycia 231 określników różnego typu (nie licząc odsyłaczy) dla hasła *Gdańsk*. Jako odrębne hasła funkcjonują: *Gdańsk*, *Wolne Miasto* ze 108 określnikami i *Gdańsk-okręg* z 77 określnikami. Dla porównania hasło *Kraków* wyposażone jest w 144 określniki, a hasło *Kraków-okręg* w 25 określników. Do *uprzywilejowanych* haseł zaliczono jeszcze *Pomorze*, *Prusy* i kilka innych.

W początkach swego funkcjonowania Katalog Przedmiotowy BG PAN był katalogiem absolutnie wyszczególniającym, zgodnie zresztą z jedną z zasad naczelnych Łysakowskiego.

W miarę jego rozwoju i upływu lat okazało się, że w Bibliotece gromadzącej głównie literaturę humanistyczno-społeczną naprawdę nie ma potrzeby zbyt głębokiego uszczegółowiania haseł z dziedzin, których literatury prawie nie gromadziliśmy i dlatego są dawne hasła typu *Fungivoriidae* zob. *Bedliszki*, z czasem jednak powstawało coraz mniej tak szczegółowych haseł, a ewentualna literatura o tych drobnych żyjątkach trafiała do hasła *Muchówki*, lub wręcz *Owady*. Uszczegóławiały się hasła z humanistyki i nauk społecznych, uogólniały z biologii i matematyki.

Od początku przyjęta była zasada, że przy hasłach geograficznych (np. nazwach państw) nie funkcjonują jako określniki wszelkie nazwy dziedzin życia politycznego, gospodarczego czy kulturalnego jak *archeologia*, *handel*, *kultura*, *podróże*, *polityka*. Terminy te są samodzielnymi tematami i stąd *Archeologia – Polska*, a nie *Polska – archeologia*.

Pozostały jednak przy tematach geograficznych *historia* i *geografia* jako określniki. Taka zasada ma oczywiście zwolenników i przeciwników, najważniejsza jest jednak konsekwencja w budowaniu tematów i stosowanych do nich określników. Tylko przy absolutnej konsekwencji tworzony jest czytelny katalog. Dla czytelności katalogu konieczne jest regularne jego kolacjonowanie (szytywanie). Jeśli coś w Katalogu Przedmiotowym BG PAN było zaniedbane, to właśnie regularność kolacjonowania. Ostatnie większe szytywanie odbyło się u nas latem 1993 roku i objęło prawie całą literę *A*, co oznacza, że kolacjonowaniu poddano wówczas w lokalnym katalogu ok. 580 haseł.

Z wspomnianymi powyżej tematami geograficznymi związana była swego czasu duża melioracja. Przez wiele lat katalogowaną literaturę podróżniczą umieszczano w dwóch ciągach. Przy temacie typu nazwa państwa funkcjonował określnik *podróże*, jednocześnie istniał samodzielny temat *Podróże*, opatrywany

stosownym określnikiem geograficznym. Tę praktykę przerwano, umieszczając przy nazwach krajów odsyłacz informacyjny, tym samym całość, wcale licznej literatury podróżniczej opatrywana była tylko tematem *Podróże* z określnikiem. Z pewnością pozwoliło to na zaoszczędzenie miejsca w katalogu.

Podobnie *podwójny* problem ujawnił się przy grupach osobowych typu *Fizycy*, *Graficy* i inne. Jaka właściwie literatura powinna być opatrywana tego typu tematami? Czy również dzieła traktujące o życiu i działalności pojedynczej osoby? W praktyce książki o znanych osobach otrzymywały co najmniej dwa tematy; jeden ogólny, drugi będący konkretnym nazwiskiem – ale ci mniej znani trafiali tylko do wspólnego, grupowego hasła. Melioracja grup osobowych nie była łatwa, choć starano się wybrać optymalną drogę. Przyjęto system odsyłaczy informacyjnych obejmujący wszystkie nazwiska danego zawodu czy specjalności. W praktyce wygląda to następująco: po pierwsze wszystkie nazwy grup osobowych opatrywane są podobnym zestawem określników. Pierwszeństwo mają określniki chronologiczne, geograficzne i geograficzno-chronologiczne, potem, w porządku alfabetycznym, pozostałe, np. biografie, etyka zawodowa, listy, słownik. I dopiero potem jest kolej na wspomniane odsyłacze informacyjne, np. Lekarze austriacy: Lorenz, Konrad zob. Lorenz Konrad; Lekarze polscy: Dietl, Józef zob. Dietl, Józef; Żeglarze angielscy: Chichester, Francis zob. Chichester, Francis.

W celu uniknięcia zgromadzenia zbyt wielkiej ilości kart pod jednym tematem, rozbija się niektóre hasła na kilka bliskoznacznych i stąd w katalogu: Bank (konkretne placówki, szeregowane wg miast w których się znajdują), Banki, Bankowcy, Bankowość; Muzea, Muzealnictwo, Muzeum (konkretne placówki, szeregowane wg miast).

Niezmienna, wobec Łysakowskiego, pozostała zasada tworzenia tematów i określników. Każdy, kto choć krótko pracował przy rzeczowym opracowaniu książek, wie, że analityczne ustalenie treści dzieła to jedna sprawa, a drugą – często sprawiającą wiele problemów – jest dobranie odpowiedniego tematu i określników. By było w czym wybierać, w bibliotece musi istnieć jako aparat pomocniczy dla katalogujących „słownik tematów i określników” z ustalonymi konsekwentnie nazwami tematów, określników, odsyłaczy. Nasz słownik tematów, to 30 skrzynek, a każda zawiera ok. 750-800 kart. Hasła w tymże roboczym słowniku są oczywiście dokładną kopią haseł Katalogu, z tym, że w słowniku przez lata nanoszone były przy hasłach różnorodne informacje i w ten sposób powstała swego rodzaju kartkowa encyklopedia.

Wydaje się, że fakt, iż nigdy do końca nie został opracowany i tym samym nie wdrożono funkcjonowania indeksu systematycznego do lokalnego katalogu przedmiotowego jest poważnym mankamentem, ale z drugiej strony nigdy jego brak nie był sygnalizowany przez naszych czytelników. Próby wdrożenia indeksu systematycznego oczywiście były, jeszcze prof. Dąmbska opracowała stosowną systematykę, a jej symbole były nanoszone do końca pracy w kartkowym katalogu przedmiotowym, jednak czytelnik nigdy nie miał możliwości skorzystania z zestawienia wszystkich haseł z jednej dziedziny wiedzy.

Przez prawie pięćdziesiąt lat praca nad Katalogiem Przedmiotowym Biblioteki Gdańskiej PAN przebiegała według wzorców wypracowanych w pierwszych latach jego istnienia, w oparciu o teorię Adama Łysakowskiego bądź w oparciu o lokalne doświadczenia. Od trzeciego wydania *Słownika języka haseł przedmiotowych Biblioteki Narodowej* wszystkie nowe hasła wprowadzane do naszego katalogu były tworzone w oparciu o ten podręcznik, oczywiście o ile nie burzyły dotychczasowych haseł, szczególnie tych bardzo pojemnych. Kilka małych haseł, czyli tych dla których zasób literatury w naszych zbiorach był niewielki, zostało zmeliorowanych.

Zgromadzona w Bibliotece Gdańskiej PAN tzw. literatura piękna znalazła się poza głównym Katalogiem Przedmiotowym. Zgodnie zresztą z zaleceniem Łysakowskiego, dla tego typu literatury utworzono odrębny Katalog Przedmiotowy Tekstów Literackich, w którym hasłami są nazwy gatunków literackich (np. Dramat, Poezja, Powieść, Satyra) opatrzone określnikami geograficznymi i chronologicznymi.

Specyficznym natomiast katalogiem w BG PAN jest Katalog Morski, jedyny systematyczny katalog prowadzony po wojnie. Za *morskie* uznawaliśmy książki, których treść w całości, a nie fragmentarycznie, traktowała o środowisku morskim i oceanicznym, technice morskiej oraz o działalności ludzi morza i wytworach tej działalności, również literackiej. Wszystkie książki klasyfikowane przez nas jako *morskie* opatrywane były również hasłami rzeczowymi zgodnymi ze schematem naszego Katalogu Przedmiotowego. Katalog Morski, obejmujący wpływy po 1945 roku (z wyłączeniem zbiorów specjalnych), powstał jako katalog alfabetyczny, by wraz z narastaniem literatury obejmującej wiedzę morską i marynistykę przekształcić się w katalog systematyczny, budowany w oparciu o schemat lokalny, głównie dwu- i trzystopniowy. W latach sześćdziesiątych podjęto nawet próbę zbudowania z niego centralnego katalogu morskiego dla bibliotek Trójmiasta, jednak ostatecznie katalog ten obejmuje tylko i wyłącznie nasze zbiory.

Tzw. tradycyjne, czyli kartkowe katalogi rzeczowe, w tym największy: Katalog Przedmiotowy Biblioteki Gdańskiej zamknięte zostały na wpływach za 1997 rok.

Należymy do grupy bibliotek VTLS-owych, więc całość literatury wpływającej od stycznia 1998 roku opatrywana jest charakterystyką rzeczową zgodną z gramatyką języka KABA, jednak czy to ze względu na przyzwyczajenia, czy ze względu na szczupłość naszej bazy online (w sierpniu 2002 roku ok. 10 tys. książek, wszystkie z hasłami przedmiotowymi) zamknięte już katalogi rzeczowe cieszą się ciągle dużą popularnością wśród naszych czytelników.